Զանէկայ մըտը նամլօ կուռբի խօդայ կօ ման,
Մըէ սըտխէ տէրի ջան կի զուրբան մէրիջան:
Վըլլայ կըսըմ, *եւայլն*:
Նըվզայ մէրէ դէէկէ կըհէնէ լըգէ լուդման,
Իը բիըլլայ հօնէկայ նըհի մըրզ հըէ ընջան.
Մէ սըտխէ տէրի ջան կի ջուրբան մէրիջան:
Վըլլայ կըսըմ, *եւայլն*:

5.

Սուն, սուն, մէրի ջան մէը տէրէ ջանկէ կուրբան,
Բուլբուլէ շօր նա կիջօ իս գուլ կէլիէ.
Նինդմէ ճօնկ պըրի եար բըրիայ ռօտահէ:
Մըէ տէրէջանկի կուրբան.
Սուն, սուն, մէրէ *եւայլն*:
Դիլբըր դիլ նատայ նըհի, կօհի խըրիդար նըհի,
Ահէ գունէ գար նըհի:
Մըէ տէրէ ջանկի կուրբան:
Սուն, սուն, մէրէ *եւայլն*:
Բուլբուլէ շօր նա կիջօ, մէրայ եար պըրայ սօտահէ,
Նինդ սէ ճօնկ պըրի եար բըրայ ռօտահէ,
Մէը դիլօջան սէ կուրբան:
Սուն, սուն, մէրէ *եւայլն*:
Զէտայ ջի մէրա ջըլէ ըէ կափըր տէրէ,
Լիէ, ըէ բէիման տէրէ լիէ:
Մըէ դիլօջան, սէ կուրբան:
Սուն, սուն, մէրէ *եւայլն*:

6.

Զըրդարկա սըօդահէ, սէ զըր կէ խօդայ հափըզ,
Մէապի պըրէշան դիլբըր կա խօդայ հափըզ.
Պըր դար տօ ռտտէհէ, բէ պըր կա խօդայ հափըզ.
Մէ ապի պըրէշան դիլբըր կա խօդայ հափըզ.
Հատօմէլը գի մէնդի, մէջգասէ զըբէ կըրնայ,
Մէրէ տօ շահադըտ հէ, խընջըրկայ խօդայ հափըզ:

7.

Մէրայ նըղդայ դըլկօ լէ գրէայ, կիա հըէ գայ սիտըմ, զըէր,
Մէրայ նըղդայ դօլկօ լէ գըէայ, ջօ բըն կէ խըրիդար.
Էշխօկէ նըօսըր բիչի ջան կէ բազի լըգայ,
Տէրի բազի ջիտհէ, բիլայ մէրի բազի հար,
Մէրայ նըղդայ, *եւայլն*:
Տէրի միբի միբի բատօնսէ բըս հօչուկէ նաճար,
Մէրայ նըղդայ, *եւայլն*:

Հնդկական եւ պարսկական բանաստեղծութեան այս փշրանքները պահպանուել են 1824 *թուին, Կալկաթայում, խմբագրուած ձեռագիր տաղարանում, որոնց բնագրերը, ո՞վ գիտէ, թերեւս կորել են եւ մնացել են միայն հայերէն օրինակները: Այդ տեսակէտից* 19*րդ դարում գրուած ձեռագիր տաղարանը մեծ արժէք է ներկայացնում:*

(Վերջ)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՊԱՇՏ ՏԱՐԲԵՐ

«ԴԻՒՑԱԶՆՕՐԷՆ»Ի ՍԻԱՄԱՆԹՈՅԻՆ ՄԷՋ

(Շար. տե՛ս «Բազմավէպ» 1965, p. 4–7, էջ 166)

ԽՈՐՀՐԴԱՊԱՇՏ ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐ

«Դիւցազնօրէն»ի առաջին երգէն իսկ, *Սիամանթոյի մէջ կը հանդիպինք խորհրդապաշտական իւրայատուկ լեզուական ձեւերու, ըստ այնմ որ խորհրդապաշտութիւնը ղանոնք կը գործածէ մասնաւոր առումով մը, մինչեւ իսկ նոր իմաստի մը յանդելու աստիճան բարեփոխելով բառին հնչեանական յատկութիւնները: Նշենք, մասնաւորապէս, «այլուր»*[53], *«մէջէն»*[54] *եւ «յանկարծ»*[55] *բառերն ու խորհրդապաշտներու յատկանշական դլխագիրի գործածութիւնը: Սակայն, ինչպէս նկատուած է արդէն*[56], *Սիամանթոյի մէջ ակնառու է մասնաւորաբար առատութիւնը մակբայներուն, մակբայներ կազմելու իր ճիգը: Կ'ակնարկենք մակբայակերտ —օրէն յետադաս մասնիկին: Ունինք, իրապէս, «յոգնածօրէն», «տարփօրէն», «անխոնջօրէն», «անհունօրէն», «տենդօրէն», «խելայեղօրէն», «պայծառօրէն», «կարիճօրէն»:*

Ֆրանսացի–պելճիքացի խորհրդապաշտներուն իւրայատուկ ոճարանութիւն մըն է ասիկա, որ, մեր կարծիքով, կը միտի նշելու ոչ թէ կայուն, այլ ընդհակառակն ժամանակին մէջ երկարած «վիճակ» մը. ինչ որ, բնականօրէն, համաձայն է խորհրդապաշտներու ժամանակի գործօն ըմբռնումին, և շարժումի ու փոփոխութեան իրենց նախասիրութեան: Ցիշենք թէ Մալարմէի մէջ ունինք «indolemment»[57], *Մերիլի մէջ՝* «mélancoliquement»[58], *Ռենիէի մէջ՝* «mystérieusement»[59], *Մաքս Էլոքամբի մէջ՝* «ineffablement»[60]: *Մակբայական այս ձեւը առանձին եղանակով մը ներկայ է նաեւ Վերհարնի մէջ, ուր կը կարդանք* «lentement», «silencieusement», «infiniment», *եւ դլխաւորաբար՝* «immensément»: Huberta Frets *ընդգծած է արդէն Վերհարնի մէջ* «immensément» *մակբային ներկայացուցած կարեւորութիւնը*[61]: *Եթէ մատնենք «անհունօրէն»*[62] *մակբային Սիամանթոյի գործածութեանը, կրնանք ընդունիլ նաեւ թէ ի-*

53. Ամբ. Գործեր, էջ 2:
54. Ամբ. Գործեր, էջ 19:
55. Ամբ. Գործեր, էջ 19:
56. Հ. Մեսրոպ ճանաչեան, Ծաղկաքաղ (տես ծանոթ. 41), էջ 87:
57. L'Azur *քերթուածին մէջ (գրուած* 1864*ի Յունուարին եւ տպուած* Parnasse Contemporain*-ի մէջ,* 12 *Մայիս* 1866*ին)*:
58. «Brumes noires d'hiver, mélancolique-ment / Et doloureusement, roulez sur mes pensées»:
59. «Mystérieusement à qui tu sourias»:
60. «Les objets de toutes manières / fidèles ineffablement» (Enluminures-*ի մէջ*, Lacomblez, *Պրիւքսէլ*, 1898):
61. Huberta Frets, L'élément germanique dans l'œuvre d'Emile Verhaeren, Champion, *Փարիզ*, 1935, *էջ* 149: *Մէջբերուած օրինակներն են.* «Je suis l'immensément perdu», «Le port immensément enchevêtré de mats», «Et vers l'espace immense, immensément cabrée»:
62. «*Եթէ կրնաս, անհունօրէն ետիդ դարձիր*», Ամբ. Գործեր, էջ 13:

© National Library of Armenia

բական հիմով մը կը ներկայանայ Հ. Ն. Անդրիկեանի նշումը, թէ «Եարճանեանի գործին մէջ, ոչ միայն խորհրդապաշտ դրութիւնը կը տեսնենք, այլ նոյն իսկ օրինակ, իբր կաղապար ընտրուած անձ մը – Վերհարնը...»[63]: Անշուշտ չափազանցուած կը թուի մեզի «օրինակ» բառը, բայց անկասկած որ գոյութիւն ունի Վերհարն – Սիմանթօ յարաբերութիւններու հարց մը՝ որ սակայն, մեր կարծիքով, կը կայանայ հաղորդակից կէտերու եւ զուգահեռ ճամբաներու մէջ: Նշենք, օրինակի համար, թէ Վերհարն ստէպ մակբայական —ment ձեւը կը գործածէ տողի վերջաւորութեան, տալով երաժշտական երկարաձգումի մը տպաւորութիւնը, գործողութեամբ մը՝ որ կը զարգանայ ու կը լուծուի քաղցրանուագ անորոշութեան մը մէջ. Le Moulin-ի (Les Soirs, 1887) հետեւեալ տողերուն մէջ ունինք, օրինակ,

Le moulin tourne au fond du soir, très lentement,
Sur un ciel de tristesse et de mélancolie;
Il tourne et tourne, et sa voile couleur de lie
Est triste et faible et lourde et lasse, infiniment.

Սիմանթօ, ընդհակառակն, մեր քննած երդին մէջ, տողի վերջաւորութեան միայն երկու անգամ կը գործածէ այս ձեւը.

Բայց, մի՛ մոռնար, Անոր աչուրներն ու բերանը
ու հոգին, տարփօրէն (32*րդ տող*),

Ու անոնք որ իրենց վիզերը խելայեղօրէն
(63*րդ տող*),

յանդելով Վերհարնի հետ նոյն արդիւնքին, այսինքն գործողութեան մը երկարաձգումին. բայց միւս պարագաներուն՝ տողերուն մէջն է որ կը գործածէ —օրէն ձեւը. աւելի յստակելով՝

Ու բազուկներդ, պաղատանքի մէջ, յոգնածօրէն
դէպի վեր (11*րդ տող*)

Ու քայլիդ վրայ անխոնջօրէն նորէն վերադարձիր
(40*րդ տող*)

Եթէ կրնաս, անհուսօրէն ետիդ դարձիր (48*րդ տող*)

Մեր ետեւէն, այս իրիկուն տենդօրէն ոտքի՛
(52*րդ տող*)

Բայց հիմա որ առաւօտը պայծառօրէն մօտեցաւ
(80*րդ տող*)

Սա՛ փայլակէ սուրը կտրիճօրէն ձեռքդ ա՛ռ
(86*րդ տող*)

Մեզի կը թուի թէ այս վեց օրինակներէն միայն «անհունօրէն ետիդ դարձիր»ը խորհրդապաշտական դրոշմ ունի. կը ներկայանայ այսինքն բառական նոր ձեւի գործածութեամբ մը՝ արտայայտելու բանաստեղծական զգայնութեան, քնարական մօտեցումի նոր եղանակ մը, ինչ որ կը կոչենք գրելակերպ: Գիտենք թէ մինչ լեզուն ամէնունն է, գրելակերպը սակայն յատուկ է անձի մը կամ խումբի մը: «Յոգ-

63. Տես ծանօթ. 2, էջ 419: Այս կարծիքը վերահաստատուեցաւ Դանիէլ Վարուժանէն, որուն համաձայն Սիմանթօ «իբրեւ խորհրդապաշտ կ'ընթանայ Անրի աբ Ռենիէի, Մօրիս Մեթերլինկի եւ Վերհարնի ճամբով» (Դ. Վարուժան, Եարճանեանի քիրքորդութիւնը, Ամբ. Գործերուն մէջ, էջ 488): Եթէ չափազանցուած կը թուի մեզի թէ Սիմանթօ Վերհարնը կ'առնէ իբրեւ «օրինակ», աւելի ճիշտ կը դտնենք սակայն Վարուժանի բացատրութիւնը՝ «Վերհարնի ճամբով»: Իրապէս: Սիմանթոյի եւ Վերհարնի մէջ յարաբերական բազմաթիւ կէտեր կը մեկնուին խորհրդապաշտական մշակոյթին իրենց հասարակաց պատկանելութեամբը, ուրիշներ կը կազմեն խառնուածքի զուգադիպութիւններ (օրինակի համար կարեւորութիւնը կարգ մը բնորոշիչ պատկերներու, – «Քարուղի»՝ Սիմանթոյի համար եւ «carrefour»՝ Վերհարնի): «Վերհարնի ճամբով» բացատրութիւնը կը նշէ իրական զուգընթացութիւն մը. Վերհարնի թէ Սիմանթոյի առաջին գործերը եղած են զուտ խորհրդապաշտական, յետոյ հաւասարապէս շեղած են դէպի ընութենապաշտութիւն եւ իրապաշտութիւն (Վերհարէնի պարագային Les Moines-էն, Les Soirs-էն, Les Débacles-էն եւ Les Flambeaux Noirs-էն (1886–1890) կ'անցնինք Les campagnes hallucinées-ին և Les Villes Tentaculaires-ին): Վերհարն–Սիմանթօ այս զուգընթաց զարգացումը հետաքրքրական է նաեւ լեզուական դեռնի վրայ, մին թէ միւսը, իրենց առաջին գործերուն վերահրատարակութեանը առիթով, իրենց լեզուն «բնականացնելու» միեւնոյն մտահոգութեամբ տարուած կը թուին, կարգ մը սրբագրութիւններ կատարելով:

նածօրէն դէպի վեր», «անխոնջօրէն վերադարձիր», «առաւօտը պայծառօրէն», «սուրը կտրիճօրէն», «տենդօրէն ոտքի» բացատրութիւններուն մէջ ընդհակառակն յայտնուած է գործողութիւն մը, որ զուտ օրական, պայմանագրական է տակորական. ունինք որով լեզուն, եւ ոչ թէ գրելակերպը[64]:

Վերհարն–Սիմանթօ յարաբերութեան կապակցութեամբ կը յանգինք առաջին եւ մասնակի եզրակացութեան մը. խնդիրը ամբողջական յարաբերութեան մը մէջ չէ, այլ հաղորդակից կարգ մը կէտերու: Այսպէս, կը տեսնենք թէ նա՛եւ այս պարագային, խորհրդապաշտական ոճաբանութիւններու Սիմանթոյի գործածութիւնը դպրոցի մը օրէնքներուն մէջ ստրկօրէն չի սահմանափակուիր, այլ ազատ ընտրութեան մը պտուղն է ան, արդիւնք՝ մշակոյթի մը իր յարումին, որմէ կը ծագի կարելիութիւնը համահաւասար անձնական բաժինով մը շարժումին իր մասնակցութեան: Այս տուեալն ալ կը վերահաստատէ ինքնին ինչ որ նախապէս ըսինք արդէն, ա՛յն, թէ խորհրդապաշտութենէն ծնունդ առած բանաստեղծ մը չէ՛ Սիմանթօ, այլ բանաստեղծ մըն է որ խորհրդապաշտութեան կը պատկանի, եւ որ, իր կարգին, խորհրդապաշտութեան կը բերէ անձնական եւ ինքնատիպ իր մասնակցութիւնը[65]:

Ֆրանսացի–պելճիքացի խորհրդապաշտներուն իւրայատուկ լեզուական մէկ ուրիշ յատկանիշը, որուն համարժէքը կը գտնենք Սիմանթոյի մէջ, de ձեւն է: Ֆրանսերէնի մէջ նախադրութիւն մըն է սակայն, մասնիկ մը: Տանք օրինակներ Վերհարնէն

de trop aimer son champ[66],

եւ Ռենիէէն՝

D'être allée au Désir[67]:

«Դիւցազնօրէն»ի առաջին երգին մէջ կը գտնենք «տրորելէն» եւ «վարուելէն» (4*րդ* եւ 45*րդ տողեր*). աւելի յստակելով՝

Ու իրենց փշրող ակռաներուն տակ հրաշէկ
դանակներ տրորելէն[68],

Մեր կամքին ձեռուքներէն դիւցազնաբար վարուելէն՝

Սփիցերի համաձայն de եղանակ մըն է՝ որ կը յայտնէ «չարժառիթ» մը կամ «պատճառ» մը, եւ մեզի կը թուի թէ այս մեկնութիւնը կրնանք ընդունիլ նա՛եւ Սիմանթոյի գործածութեան համար: Կը կարծենք թէ այս կէտը (պատճառը) մեծ կարեւորութիւն մը կը ներկայացնէ նը-կատմամբ Սիմանթոյի ամբողջ բանաստեղծութեան:

64. «Հոգեվարքի եւ յոյսի ջահեր»ուն մէջ մակբայական ձեւին գործածութիւնը ընդհակառակն ո՛չ միայն աւելի յաճախակի է, այլ նաեւ անձնական է եւ զիւտաւոր՝ միշտ խորհրդապաշտութեան ուղղութեամբ:

65. Ցամենայն դէպս չենք կրնար ընդունիլ Սիմանթոյի վերագրուած «խորհրդապաշտութեան դերութիւն» մը, երբ օրինակի համար Մինոս Բիբերեան կը գրէր «Արարատ»ի մէջ (Ս. էջմիածին, ԺԱ տարի, Ե–Զ համար, Մայիս–Յունիս 1908), թէ Սիմանթօ «կատարելապէս տարուած է Ֆրանսացի դեկադենտներով, սիմբոլիստներով եւ տարօրինակ ճաշակի մոդէռնիստներով», «ընկղմում է հիւանդոտ գրականութեան ազդեցութեան տակ», «հեղինակը ըստրուկ է մօդայի, մօդեռնիզմի» (նոյն, էջ 493–4): Այս կարգի դիտողութիւններ, որոնք կը համապատասխանեն նաեւ նոյն տարիներուն Մեծարենցի եւ Ինարայի դէմ շղթայազերծը-

66. Հայերէնով պիտի ըլլար «իր դաշտերը չափազանց սիրելէն»:

67. Հայերէնով պիտի ըլլար «ցանկութեան երթալէն»:

68. Վերհարնի մէջ ալ «frotter» մասնաւոր չեշտ մը ունի:

© National Library of Armenia

«ԴԻՒՑԱԶՆՕՐԷՆ»Ի ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԳԷՆ ՆՄՈՅՇԻ ՄԸ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄԸ

Ահաւասիկ «Դիւցազնօրէն»ի առաջին երգին սկզբնաւորութիւնը,

Ու անոնք, հսկայաձեւ ռահվիրաները մարմարեղէն
Ցոյսին,
Ըմբոստացումներու ապառաժներէն իրենց ճակատներն արիւնած,
Բայց աչուքներէն անասելի արիւիրք մը արձակելով
Ու իրենց փշրող ակռաներուն տակ հրաշէկ դանակներ տրորելէն՝

*Առաջին տողն իսկ բաւական է ինքնին մեզ տանելու «բուն հարցին» (in medias res). Հաղկապով սկսիլը արդէն անսովոր է, եզական: Մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ յետոյ պատկերներու հսկայականութիւնը (հսկայաձեւ ռահվիրաներ) եւ իբրեւ տիպար անոնց յատկանշումը: Առաջին իսկ ակնարկով կը թուի մին այն «հարուածներէն», որ յետոյ, սովորաբար, կը ճնշեն ամբողջ քերթուածին իմաստը: Շաղկապով մը (ու անոնք) տրուած սկզբնաւորութիւնը շատ հաղուադէպ է գրականութեան մէջ[69] և մանաւորաբար յատկանշական կը թուի մեզի այս պարագային: Շաղկապը, իրականութեան մէջ, կապի պաշտօն մը ունի նախորդի մը եւ յաջորդի մը միջեւ: Ինքնաբերաբար հարց կուտանք որով. — ո՞րն է քերթուածին նախընթացը, «նախկին»ը՝ զոր բանաստեղծը չ'ըսեր, բայց զոր կ'ենթադրէ իր ու-էն առաջ: Բանաստեղծը ճեղք մը կը բանայ հոս ժամանակի մակընթացութեան մէջ եւ որոշ կէտէ մը կը սկսի շարժիլ դէպի առաջ. ինչ որ կը նշանակէ թէ Սիամանթոյի բանաստեղծութիւնը ծնունդ կ'առնէ իբրեւ «հետեւանք»[70]. — այս պատճառով էր արդէն որ քիչ առաջ ընդգծեցինք իր բանաստեղծութեան մէջ շարժառիթ «պատճառ»ին կարեւորութիւնը: Կը ճնշուին ուրեմն կարգ մը իրողութիւններ, գոյութիւն ունին կարգ մը վիճակներ, եւ բանաստեղծը կը հակադրէ այս իրողութիւններուն, այս վիճակներուն՝ անոնցմէ ծնունդ առնելով, հետեւանքներով իր բանաստեղծութիւնը: Ասով իսկ Սիամանթո պիտի ըլլայ բանաստեղծը իրողութեան մը, դէպքի մը, պարագայի մը. բանաստեղծ մը՝ որ իր «քերթողական միտք բանին» պիտի առնէ արտաքին, առարկայական աշխարհէն (իրականացնելով զայն իր ներքին, ենթակայական աշխարհին մէջ, բացարձակօրէն անձնական դիցաբանութեան մը ձեւին տակ): Նշենք թէ այս դիծը յատկանշական է ամբողջական Սիամանթոյին, այսինքն ըլլա՛յ դէպի խորհրդապաշտութիւն («Դիւցազնօրէն», «Հոգեվարքի եւ յոյսի ջահեր») թէ դէպի բընութենապաշտութիւն կամ ծրագրուած իրապաշտութիւն («Կարմիր լուրեր բարեկամէս» եւ «Հայրենի հրաւէր») ուղղուած Սիամանթոյին համար: Այսինքն՝ թէ Սիամանթո ոչ ոճափոխ եւ ոչ ալ հակասող բանաստեղծ է, եւ թէ իր գործը չի բաժնուիր յատակօրէն զատորոշ երկու մասերու՝ մին խորհրդապաշտ եւ միւսը իրապաշտ[71]: Սիամանթոյի բանաստեղ-

69. Կրնանք յիշել Լէոփարտիի Inno ai patriarchi-ին առաջին տողը՝ E voi de' figli dolorosi il canto (տես Tutte le opere di Giacomo Leopardi, Mondadori, Միլան, 1962, հատոր Ա., էջ 34), եւ մանաւորաբար Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի Թոյլ տուր-ին առաջին տողը՝ «Եւ զի ընդ իս հաշտեցաւ բախտն իմ եւ քաղցր ինձ ակնարկէ՛» (տես Ծանօթ. 8, էջ 66), ուր մեզի կը թուի թէ չէ՛ր կրնար ակնարկելի զի-ին վրայ եւ ոչ թէ եւ-ին:

70. Մեծարենցի մէջ, ընդհակառակն, բանաստեղծութիւնը կը ծնի յանախ իրբեւ «վիճակ» մը, այսինքն իրբեւ «ներկայ» (օրինակի համար «Գիշերն անոյշ է», «Պատուհանս է բաց», «Աղջիկն է», «Լոյսն է», «Այդն է») եւ կամ ալ իրբեւ «բաղձանք» մը («ըլլայի՜»): Տէրեանի մէջ, ընդհակառակն, կը ծնի իրբեւ «վերակոչութիւն» մը («Մի սուուր անցաւ», «չողերը մեռան», «իջաւ մշուշոտ») եւ կամ իրբեւ «յորդոր» («ինձ թաղէք», «դուք չմօտենաք»):

71. Նոյնիսկ եթէ պարունակէ յեղաշրջական որոշ ընթացք մը (եւ սակայն շատ բարդ եւ անբառնաձեւելի):

ծութիւնը, ընդհակառակն, միատարը է իր հիմնական նկարագրով, որ կը կայայ արտաքին դէպքերու կապուած «հետայ արտաքին դէպքերու կապուած «հետեւանքի մը բանաստեղծութիւն» ըլլալուն մէջ. Սիամանթոյի համար բանաստեղծութեան խորքը կապուած է ոչ այնքան նիւթին, որքան իր եւ նիւթին միջեւ հաստատած յարաբերութեան: Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ այս աստիճան անձնական է իր բանաստեղծութիւնը, ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ այս աստիճան անձնական է իր բանաստեղծութիւնը, ահաւասիկ պատճառը որ իր ամբողջ գործը կը կապէ երկու բեւեռներու, – բանաստեղծը եւ միւսները (այս պարագային «ա-ծը եւ միւսները (այս պարագային «ա-ծը եւ միւսները (այս պարագային «ա-

որ սովորաբար հերոսը, աւանդական ըմբռնումով, ներկայացուած է ոչ բնական համեմատութիւններով, այսինքն յաղթահասակ։ Նշենք սակայն թէ Սիամանթօ կը գրէ «հսկայաձեւ», եւ ո՛չ թէ «հսկայ», ու անկարելի չէ որ «ձեւ»ը նախածիլը ըլլայ այստեղ Սիամանթոյի ապագայ պատկերացումներուն։ Որոշ է թէ հսկային դիցաբանութիւնը, յատկութիւն դասական եւ հաղներգական դարաշրջաններու՝ յունա-հռոմէական գրականութիւններէն ըսկըսած մինչեւ միջնադարեան ասպետական քերթուածները, անցնելով Պլաքի երազային և այլաբանական վիպապաշտութենէն, մուտք կը գործէ ու կը տարածուի խորհրդապաշտութեան մէջ։ Պոդլէրի մէջ ունինք հսկայ կինը[75], եւ Ֆրեց կը նշէ թէ «Les attributs «géant», «énorme», «colossal» sont... très fréquents dans la poésie verhaernienne»[76]։ Նման նշումներ կրնանք ընել նաեւ Բլոտելի եւ Փեկիի համար։

Եթէ «ռահվիրաները մարմարեղէն Ցոյսին» կրնայ տակաւին կեղծ-դասական ձեւի այլաբանութիւն մը յիշեցնել մեզի, այսինքն՝ հսկայական, ծանր, անշարժ կերպարանքներ[77], ընդհակառակն յաջորդող միւս երեք տողերը բնորոշուած կը թուին շարժումի բացայայտ ձգտումով մը։ Երկու վիճակներ ունինք հոս, արդիւնք՝ նախընթաց գործողութեան մը. ունինք որով կասած, հաստատուն, աւարտած շարժում մը՝ «ճակատներն արիւնած»ով, «դանակներ տրորելէն»ով. և ուրիշ վիճակ մը ուր գործողութիւն մը կը կատարուի՝ «արձակելով»։ Ասոր կ'աւելնայ նաեւ յոգնակիի գործածութիւնը։ Ժամանակակից գործողութիւններու բազմազանութիւն մը ցուցաբերելով, այսինքն՝ մեր ուշադրութիւնը միաժամանակ զանազան բաներու զանազան կէտերուն վրայ հրաւիրելով, Սիամանթօ կը համակէ մեզ շարժումի զօրաւոր տպաւորութեամբ մը։ «Շարժականութեան» այս ձգտումը, որմէ քանի մը օրինակներ տեսանք արդէն, հետաքրքրական կը թուի մեզի Սիամանթոյի բանաստեղծութեան կապակցութեամբ։ վերլուծենք, այս տեսանկիւնով, 1-4 տողերը։

Ունինք նախ հաստատ, անշարժ նկարագրութիւն մը (ա տող), յետոյ անշարժութեան մէջէն բերուած մանրամասնութիւն մը (ճակատներն արիւնած), բայց որ գործողութիւն մը, նախընթաց շարժում մը կ'ենթադրէ։ «Բայց» բառը այն առանցքն է, որուն վրայ, այս կէտէն սկսած, պիտի դառնայ քերթուածին կառուցուածքը։ Իրապէս ալ ծայր կու տայ շարժում մը, «արհաւիրք մը արձակելով», եւ բանաստեղծը կը մէջբերէ շարժման լրացուցիչ մը, «տրորելէն», որ արդէն իսկ պատահած գործողութիւն մը կը մատնանշէ[78]։ Կարճ խօսքով, սկզբնաւորող դադարէն անցանք շարժման, եւ այլապէս աւելորդ է անդրադառնալ թէ ինչպէս դադարէն շարժման անցնելու այս երեւոյթը յատուկ է խորհրդապաշտութեան. այս կէտէն անդին կրնայ սկսիլ քերթուածին գործողութիւնը։

Եթէ երբեք իրաւ է մեր դիտողութիւնը, կրնանք ենթադրել նաեւ թէ մատնանիշ ենք ըրած Սիամանթոյի բանաստեղծութեան յատկանշական մէկ դիծը։ Եւ իրապէս, եթէ մտածենք բանաստեղծին ամբողջական գործին, կը տեսնենք որ հիմնուած է անփոխն ի փոխ իրերայաջորդութեան մը վրայ՝ ըիթմերու, դադարներու եւ վերսկըսումներու, որոնցմէ շարժականութեան տպաւորութիւն մը կը ցոլանայ շատ յստակօրէն։ «Դիւցազնօրէն»ը, օրինակի համար, իր յօրինման տեսանկիւնէն դիտուած, զանգուածներու տեղափոխութիւն մըն է՝ ընդհատումներով եւ վերսկսուած

75. La Géante, ԺԴ նուագ Spleen et Idéal-ի։
76. Տես ծանօթ. 61, էջ 149։ Տրուած օրինակներն են «front géant des destinées», «grands brasiers», «énormes enclumes», «colossal silence»։ Էջ 136ին մէջ կը կարդանք «géantes métamorphoses»։
77. Կը մտածենք, օրինակի համար, Amiens-ի թանգարանին մէջ գտնուող Ave Picardia Nutrix կերպարը, Puvis de Chavannes-ի։
78. Կրնանք ենթադրել նաեւ որ նշանակէ գործող շարժում մը, երկարումը «տրորել» շարժման։

յառաջխաղացումներով։ Շարժումը, յետոյ, գլխաւոր դադարն է «Ասպետին երգը» քերթուածին, որ իրապէս վազք մըն է, արշաւ մը։ Շարժումը, ասկէ դուրս, կը յայտնուի նաեւ իրրեւ Սիամանթոյի յատկանշական ոճարանութիւնը։ Տանք, օրինակի համար, հետեւեալ պատկերը.

«Տեղափոխուող անտառներու զարհուրանքը տարածելէն»[79]։

Շարժումի այս տպաւորութիւնը սերտ՝ օրէն կը միացնէ Սիամանթօն իր շրջանի եւրոպական մշակոյթին։ Շարժումը, ինչպէս նկատեցինք արդէն, էական տարրն էն մէկը կը կազմէ ամբողջ խորհրդաշարքի՝ համաձայն իր հիմերուն և պաշտութեան՝ համապատասխան իմաստասիրական հայեացքներուն, այսինքն՝ թէ՛ իր դադարները (որ շարժման ի նպաստ բարաշտութեամբ (որ շարժման ի նպաստ կը մերժէ դադարներու կայուն պատկերները) եւ թէ Պերկսոնեան իր վարդապետութեամբ։ Շարժման դադարը, ասկէ դուրս, կապուած է նաեւ ներդործածապաշտութեան (activisme) դաղափարաբանութեան, որ շատ տարածուած էր 1900ի շրջանին եւ որ իմաստասիրական մշակոյթին մէջ իր ներկայացուցիչը ունի յանձին Նիցշէի։ Զուտ գրական դեռնի վրայ շարժականութեան այս միտումը դիծ մըն է, որ Սիամանթօն կը միացնէ ներկայացուցիչի հանդամանքով մեծերու, – ինչպէս օրինակ Վերհարնի, Բլոտելի եւ Փեկիի։ Վերհարնի մէջ կը կարդանք, իրապէս, «Tout bouge / et l'on dirait les horizons en marche». Բլոտելի մէջ ունինք «... et les grandes avenues en partance vers toute la terre», եւ Présentation de la Bauce à Notre Dame de Chartres-ի Փեկիին մէջ ունինք՝ «Voici que nous marchons», «ainsi nous naviguons», «vous nous voyez marcher», «nous allons devant nous»[80]։

Վերլուծումի համար ընտրած մեր նըմոյշին մէջ հետաքրքրական է նաեւ թէ Սիամանթօ ի՞նչպէս կը գործածէ բայերը։ Սիամանթոյի մէջ բային իմաստափոխութեան վրայ քննութիւն մը անկասկած որ շատ օգտակար պիտի ըլլար. հոս կը բաւականանանք նշելով թէ ունինք «արիւնած», «արձակելով» եւ «տրորելէն». այս բառերը տեսանք արդէն իրենց տողերուն ամբողջութեան մէջ. հիմա քննենք զիրենք առանձնապէս։ «Արիւնած»ը կայուն, հաստատ եւ ստացուած տուեալ մըն է. իրրեւ գործողութիւն կը պատկանի անցեալին (գործողութիւն մը տեղի ունեցած է արդէն՝ արիւնումին իրրեւ պատճառ, աւելի յստակելով՝ «ըմբոստացումներու ապառաժներ»ուն բախումը), բայց նաեւ ներկայ է՝ իրրեւ իրողութեան մը տուեալ։ Բառ մըն է, վերջապէս, որ կամուրջ մը կը ձգէ անցեալին եւ ներկային միջեւ (եւ որով, ու–ին հետ իմաստափոխական նոյն արժէքով կը ներկայանայ)։ «Արձակելով»ը ներկայի գործողութիւն մըն է, այսինքն ամբողջական ներկայի մը։ «Տրորելէն», ընդհակառակն, կ'արտայայտէ արդէն իսկ հիմնապէս պատահած գործողութիւն մը։ Բայց կրնայ նաեւ յայտնել շարունակուող գործողութիւն մը. կրնայ հաւասարապէս յայտնել տակաւին շարունակական շարժում մը. կը վերածուի, ունակական շարժում մը։ կը վերածուի, ուրեմն, դէպի ապագան բացուած արտայայտչական եղանակի մը։ Այս ձեւով, երբեք տողերու շրջագիծին մէջ, կը տեսնենք իրերայաջորդութիւնը երեք ժամանակի եղրերու. անցեալ, ներկայ, ապառնի։ Ժամանակին ամբողջ տարածքը ընդգրկելու այս ձգտումը կը նշանակէ ժամանակին մօտենալ իրրեւ միացած ամբողջութեան մը։ Այս հաստատումը միացնենք հիմա նախապէս մեր տեսած մէկ ուրիշ նշումին։ Սիամանթօ, քերթուածին յօրինման ընկզգնաւորութեան, պատմական ժամանակին մէջ ճեղք մը կը բանայ, կը թողուինչ որ պատահած էր նախապէս[81] եւ կը սկսի «ու անոնք»ով։ Յետոյ, քերթուածին

79. Ամբ. Գործեր, էջ 19։
80. Փեկիի մէջ շարժումի շուրջ շատ կարեւոր են Սփիցերի մատնանշումները, Ֆրանսացի բանաստեղծին ոճին մասին իր գործին մէջ։
81. Շատ հաւանաբար պատմական դէպքեր են որ ծնունդ տուած են ամբողջ քերթուածին։

© National Library of Armenia

մէջ, ժամանակը կը նկատէ իբրև միացեալ յառաջխաղացութիւն մը՝ բացուած երկու ծայրերու՝ անցեալին եւ ապագային։ Ժամանակէն ու միջոցէն դուրս տիեզերք մը կազմելով, շատ բնական է որ այս տիեզերքին մէջ զանազանեալ չներկայանայ ժամանակը։ Հէքեաթային, գաղափարական, ենթակայական (կամ ենթակայացած) տարրերով կազմուած տիեզերք մըն է ասիկա, որուն մէջ կարեւորագոյն աղդակ մըն է «մտային տուեալ»ը այսինքն մտային հայեցողութիւն մը՝ որ առարկայական չէ՛, ինչպէս նշած ենք արդէն միշտ «Դիւցազնօրէն»ի առաջին երգին մէջ։ Ահաւասիկ 17երդ, 27երդ եւ 72երդ տողերը.

Ու մտածումովդ մեզի ուսկնդրէ
Ու դուն մտածումովդ այսուհետեւ
Ու այն արիւնը որ եղբայրներու գլխատումէն իրենց
մաքովն ըմպեցին[82]։

ԱՌԱՋԻՆ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կատարած մեր այս վերլուծումէն առաջին մեր եզրակացութիւնը այն է, թէ «Դիւցազնօրէն»ի Սիամանթօն մաս կը կազմէ մշակութային խորհրդապաշտական ծիրին։ Ասիկա փաստուած է խորհրդապաշտութեան իւրայատուկ ոճաբանութիւններուն իր գործածութեամբը՝ զուգահեռաբար երբեմն խորհրդապաշտ այլ բանաստեղծներու հետ, բայց շատ յաճախ ալ բոլորովին ինքնատիպ։ Թէ Սիամանթօ խորհրդապաշտ բանաստեղծ է, ա՛յլապէս փաստուած կը թուի մեզի, անով՝ որ «յօրինելու իր եղանակ»ին մէջ[83] կան գաղափարական ժամանակի եւ միջոցի տարբեր ու շարժումի հիմնական տուեալ մը. նոյն եզրակացութեան մեզ կը բերէ նաեւ այն հանգամանքը, որ այս բանաստեղծութիւնը ծնունդ է «հետեւանք»ի մը, այսինքն՝ մերժուած են զգայական, տեսանելի փորձառութեան մը եզրերը՝ ի շահ երեւակայականին[84]։ Սիամանթոյի համար բանաստեղծութիւն կը նշանակէ, ամէն բանէ առաջ, կազմութիւնն ու յօրինումը խորհրդանշաններու կարգի մը՝ որոնց մէջ իմաստափոխական թէ յուզական արժէքները կը ձգտին գոյակցելու եւ միաձուլուելու։ Այս, թէ մեր քննութեան ընթացքին յայտնաբերած միւս բոլոր տարրերը, իրաւունք կու տան քննադատներուն, որոնք Սիամանթոյի մէջ խորհրդապաշտ մը կը մատնանշէին։ Այս քննութիւնը մեզ տարաւ նաեւ ուրիշ տուեալներու. այն, օրինակի համար, որ Սիամանթոյի մէջ ներկայ է ձգողականութիւն մը իր «ես»ին եւ «ուրիշներ»ուն միջեւ, ինչ որ ցոյց կու տայ, թէ մնալով հանդերձ խորհրդապաշտական մթնոլորտի մը մէջ, Սիամանթօ կը գտնուի տարբեր ծիրի մը մէջ՝ ո՛չ միայն խորհրդապաշտութեան վարպետներուն, այլ նաեւ խորհրդապաշտութեան երկրորդ սերունդին բաղդատմամբ։ Անով, որ գործածեցինք արդէն բնութենապաշտութիւն և ծրագրուած իրապաշտութիւն բացատրութիւնները, եւ որ զուգահեռ բաղդատութիւններ ըրինք ոչ միայն Վերհարնի, այլ նաեւ Քլոտելի եւ Փեկիի հետ, կու գանք այն եզրակացութեան թէ Սիամանթօ կը գործէ խորհրդապաշտութեան յեղաշրջումի մասնաւոր մէկ վայրկեանին։

Կ. Վ.

82. Ընդգծումները մեզմէ են։

83. Կը գործածենք «յօրինելու եղանակ», Փերեյասոնի գեղագիտութեան ոգիով։

84. Տես Ժան-Փոլ Սարթրը, L'imaginaire-ի մէջ, Փարիզ, 1940։

ՔՆՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁ ՄԸ
ՆԵՐԿԱՅ ԳՈՅՈՒԹԵՆԱՊԱՇՏ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԻՆ ՇՈՒՐՋ

ՔԻՐԿԵԿԱՐՏ – ՆԻՑՇԷ – ՍԱՐԹՐԸ – ՄԱՐՍԵԼ

Իրականութիւնը եղած է միշտ առարկան իմաստասիրութեան, իրականութիւնը սակայն ինչպէս որ է, եւ ոչ թէ ինչպէս որ պէտք է ըլլայ։

Հարցումին՝ թէ ի՞նչպէս է իրականութիւնը, զանազան կերպով պատասխանեցին պատմութեան ընթացքին իմաստասէրները։ Բաւական է ակնարկ մը նետել մարդկային մտքի պատմութեան, եւ արդէն զանազանութիւնները բացայայտօրէն պիտի պարզուին։ Գեղեցիկին ու իմաստութեան երկիւղ յոյնէն սկսեալ, ոյժի եւ օրէնքի տիպար հռոմայեցիէն մինչեւ մեր օրերը երկարող ու նորանոր մտքերու ծնունդ տուող ժողովուրդներու պատմութիւնը՝ մտքի պայքարներով հիւսուած է։ Հին եւ նոր սերունդի միջեւ՝ միշտ տեղի ունեցած է երկու, գրեթէ հակոտնեայ, գաղափարախօսութիւններու բախումը, բախում մը որ իր կարգին նոր հակադրութեան մը ծնունդը տուած է յաջորդող ժամանակներու մէջ։ Ճշգրիտ չէ ըսել «անցեալը կը պատկանի անցեալին». որովհետեւ մեր ներկան կը պատկանի անցեալին. մեր դրական տեսութիւնները շատ անդամ ծնունդ կ՝առնեն անցեալի ժխտական դիրքէն։ Առանց ծանրացնելու մեր դրութեան ընթացքը՝ իջնելով անցեալի մանրամասնութիւններուն մէջ, մեծապէս պիտի լուսաբանուի մեր այս տեսութիւնը երբ ուսումնասիրենք մեր ժամանակներու հոգեբանութիւնը, դրականութիւնը։ Ճիշտ այս կապէս իմաստասիրութիւնը։ Ճիշտ այս վերջին կէտի լուսաբանութեամբ աւելի դրագրելով, կը միացնենք մեր խորհրդածութիւնները, խաղացի անուանի իմաստասէրի մը խորհրդածութիւններուն. «Ի՞նչ բան արդեօք պահանջուեցաւ իմաստասիրութենէն վերջին երեսնեակ տարիներուն։ Ժխտական կերպով, պահանջուեցաւ (եւ ասով շարունակուեցաւ տասնեակ մը տարիներէ ի վեր սկսուած քննադատութիւն մը) դուրս ելլել, ձերբազատուիլ գիտական բնապաշտ ու մեքենայապաշտ հին գաղափարներէն, այն օրէնքներէն ու ձեւերէն, որոնք խաղաղօրէն կը կազմապարեն ամէն ինչ անտարբեր առարկայականութեամբ մը, եւ հետեւաբար անանձնաւոր կերպով եւ վերացականօրէն։ Դրապէս պահանջուեցաւ անկէ (իմաստասիրութենէն) պատասխանել միսէ եւ ոսկորէ կազմուած մարդոց հարցերուն եւ ոչ թէ ընդհանուր ու վերացական գաղափարականի մը... դիմազրաւել, զրաղիլ «ճանաչողական հարցէն» առաջ՝ «Ըլլալու» հարցով – ոչ սակայն «Ըլլալու» մասին՝ իբր վերացական տուեալ մը, այլ

(*) Ներկայ իմաստասիրութեան մասնագիտական ներկայացում մը կատարել չէ երբեք նպատակնիս, եւ ոչ իսկ ներկայացուած հեղինակներու իմաստասիրական գրութիւններու ամբողջական վերլուծում մը կատարել. այլ փորձ մըն է, խորհրդածելու այն հիմնական հարցին շուրջ, որուն մենք ամէնքս ունինք փորձառութիւնը – մեր գոյութիւնը եւ Աստուծոյ գոյութիւնը։ Իմաստասէրները, ինչպէս պիտի տեսնուի այս գրութեան ընթացքին, այս հիմնական երկու տուեալներուն շուրջ կը տատանին. ոմանք երկար ալեկոծումներէ ետք, նետած են իրենց գոյութեան խարիսխը Աստուծոյ գոյութեան մէջ, մինչ ուրիշներ անորոշ նոզկանքով մը կ՝ապրին անձկութեան ուժեղ պահեր։ Ճշմարտութիւնը լոյս է, երջանկութիւն է, խաղաղութիւն է։